

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2023.3.54>

INTERAKCJA MIĘDZY SPOŁECZEŃSTWEM OBYWATELSKIM A INSTYTUCJAMI PRAWNYMI: ASPEKTY TEORETYCZNE

Włodimir Sazonov

*Asystent Katedry Prawa i Administracji Publicznej
Instytucja szkolnictwa wyższego „Uniwersytet Króla Danyła”
(Iwano-Frankowsk, Ukraina)
ORCID ID: 0009-0007-1173-3137
volodimirsazonov@gmail.com*

Adnotacja. Artykuł poświęcony jest badaniu teoretycznych aspektów interakcji społeczeństwa obywatelskiego z instytucjami prawnymi, które są istotnym elementem współczesnego państwa demokratycznego. Interakcja społeczeństwa obywatelskiego z instytucjami prawnymi zapewnia ochronę praw człowieka, podnosi poziom kultury prawnej i sprzyja stabilności społecznej. Główną uwagę zwrócono na mechanizmy interakcji, takie jak monitoring publiczny, edukacja prawna, udział organizacji publicznych w opracowywaniu aktów normatywnych i prawnych, wdrażanie kontroli publicznej nad działalnością władz, świadczenie usług społecznych i tworzenie ciał doradczych.

Słowa kluczowe: społeczeństwo obywatelskie, instytut prawny, kultura prawna, monitoring społeczny, edukacja prawnicza, organizacje społeczeństwa obywatelskiego, władze państwowe.

INTERACTION BETWEEN CIVIL SOCIETY AND LEGAL INSTITUTIONS: THEORETICAL ASPECTS

Volodymyr Sazonov

*Assistant of the Department of Law and Public Administration
Institution of higher education «King Danylo University»
(Ivano-Frankivsk, Ukraine)
ORCID ID: 0009-0007-1173-3137
volodimirsazonov@gmail.com*

Abstract. The article is devoted to the study of theoretical aspects of interaction between civil society and legal institutions, which is an important element of a modern democratic state. The interaction of civil society with legal institutions ensures the protection of human rights, increases the level of legal culture and promotes social stability. The main attention is paid to mechanisms of interaction, such as public monitoring, legal education, participation of public organizations in the development of normative and legal acts, implementation of public control over the activities of authorities, provision of social services and formation of advisory bodies.

Key words: civil society, legal institute, legal culture, public monitoring, legal education, civil society organizations, state authorities.

ІНТЕРАКЦІЯ МІЖ ГРОМАДЯНСЬКИМ СУСПІЛЬСТВОМ І ПРАВОВИМИ ІНСТИТУТАМИ: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ

Володимир Сазонов

*асистент кафедри права та публічного управління
Закладу вищої освіти «Університет Короля Данила»
(Івано-Франківськ, Україна)
ORCID ID: 0009-0007-1173-3137
volodimirsazonov@gmail.com*

Анотація. Стаття присвячена дослідженню теоретичних аспектів взаємодії між громадянським суспільством та правовими інститутами, яка є важливим елементом сучасної демократичної держави. Інтерація громадянського суспільства з правовими інститутами забезпечує захист прав людини, підвищує рівень правової культури та сприяє соціальній стабільності. Основна увага приділяється механізмам взаємодії, таким як громадський моніторинг, правова просвіта, участь громадських організацій у розробці нормативно-правових актів, здійснення громадського контролю за діяльністю органів влади, надання соціальних послуг та утворення консультативно-дорадчих органів.

Ключові слова: громадянське суспільство, правовий інститут, правова культура, громадський моніторинг, правова просвіта, організації громадського суспільства, органи державної влади.

Постановка проблеми. В умовах сучасного розвитку демократичних держав громадянське суспільство та правові інститути відіграють ключову роль у забезпеченні стабільності, правопорядку та соціальної справедливості. Інтерація між цими двома компонентами є надзвичайно важливою для ефективного функціонування держави та суспільства в цілому. Проте, незважаючи на важливість цього питання, залишається багато не вирішених проблем і теоретичних аспектів, які потребують глибокого дослідження та аналізу. Зокрема, однією з головних проблем є визначення оптимальних форм та механізмів взаємодії між громадянським суспільством і правовими інститутами. Громадянське суспільство включає в себе різноманітні організації та об'єднання громадян, які прагнуть впливати на державну політику, захищати права та свободи, а також сприяти соціально-економічному розвитку. Водночас, правові інститути мають забезпечувати правопорядок, здійснювати правосуддя та гарантувати захист прав людини. Взаємодія між цими двома системами є необхідною для досягнення збалансованого розвитку держави та суспільства, проте механізми такої взаємодії залишаються недостатньо дослідженими.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогоднішній день видано чимало наукових розробок по окремих аспектах теми нашої публікації, особливо це стосується поняття «громадянського суспільства». Однак, питання механізмів взаємодії громадянського суспільства і правових інститутів залишаються недостатньо дослідженими. Серед сучасних українських вчених можна виділити: С.М. Тимченко, Г.В. Берченко, О.В. Скрипнюк, В. Кириченко, Ю. Соколенко, Д. Ю. Арабаджиев, Г.В. Татаренко, І.В. Татаренко, О.В. Турій.

Метою є глибше розуміння теоретичних основ інтерації між громадянським суспільством і правовими інститутами, визначення ключових компонентів цієї взаємодії.

Виклад основного матеріалу. Поняття «громадянське суспільство» є багатогранним і охоплює різноманітні аспекти суспільного життя. У сучасному світі це поняття набуло великого значення як у наукових дослідженнях, так і в повсякденному житті. Проте його концептуальні основи вимагають детального розгляду, щоб зрозуміти його роль і функції у формуванні демократичного суспільства та правової культури.

Поняття «громадянське суспільство» все частіше використовується як у нормативних актах, юридичних дослідженнях, політологічних оглядах, так і в повсякденному житті. Однак, на відміну від інших термінів, що мають чітко окреслені рамки застосування, цей термін охоплює дуже широкий спектр значень – від суб'єкта правовідносин до суспільного ідеалу [1, с. 52]. Думка С.М. Тимченка щодо універсальності та різноманітності застосування поняття «громадянське суспільство» відображає складність та глибину цього концепту у сучасному правовому дискурсі. Його порівняння з іншими термінами правової термінології вказує на те, що «громадянське суспільство» не обмежується конкретними рамками вживання, але, навпаки, може використовуватися для опису різноманітних аспектів суспільного життя – від правовідносин до суспільних ідеалів. Ця думка відкриває двері для більш широкого розуміння та дослідження ролі громадянського суспільства в сучасному світі, а також підкреслює його значення як ключового елемента суспільного устрою.

На сьогоднішньому етапі вивчення громадянського суспільства існує безліч його визначень. Зокрема, С.К. Бистрицький нарахував 57 різних варіантів трактування поняття «громадянське суспільство» [2, с. 21; 3, с. 14].

Варто зазначити, що поняття громадянське суспільство охоплює всю сукупність неполітичних відносин у суспільстві, таких як економічні, духовно-моральні, релігійні, національні та інші аспекти, – зазначає О.В. Скрипнюк [4, с. 376]. Тобто, згідно з текстом, поняття громадянського суспільства об'єднує усі аспекти неполітичних відносин у суспільстві. Це підкреслює його комплексний характер і важливість для розуміння суспільної дійсності. Поняття громадянського суспільства враховує не лише політичні відносини, а й економічні, духовно-моральні, релігійні та національні аспекти, що є важливим для повного охоплення різноманітності суспільного життя.

Як зазначають В. Кириченко та Ю. Соколенко, громадянське суспільство є функціональним явищем, яке, відповідно до теорії систем, має свою структуру і функції. Структура громадянського суспільства – це його внутрішня побудова, котра відображає взаємозв'язки і взаємодію його складових, що визначають цілісність і динамізм розвитку. Громадянське суспільство, на відміну від держави, яка має вертикальну структуру, характеризується горизонтальною структурою зв'язків і відносин громадян, їх об'єднань, союзів і колективів. Такі об'єднання більш вільні в своїй діяльності й реалізуються через права людини [5, с. 407].

Можемо говорити, що погляди В. Кириченка та Ю. Соколенко щодо громадянського суспільства як функціонального явища, що має свою структуру і функції, заохочують до розуміння його як складного системного утворення. Вони правильно вказують на те, що структура громадянського суспільства, будучи горизонтальною, відрізняється від вертикальної структури держави. Ця концепція допомагає краще зрозуміти внутрішні зв'язки та взаємодію між різними складовими громадянського суспільства, що сприяє його цілісності та динамізму розвитку. Важливим є також їхній акцент на вільності та реалізації прав людини через ці об'єднання, що підкреслює значення громадянського активізму та самоорганізації для підтримки демократичних цінностей і розвитку суспільства.

Отже, громадянське суспільство можна визначити як сукупність добровільних асоціацій, організацій та інституцій, що функціонують незалежно від держави, але сприяють реалізації її функцій через активну участь громадян у суспільному житті. Історично концепція громадянського суспільства пройшла еволюцію від античної ідеї поліса до сучасних уявлень про громадянські права та свободи.

Що стосується змісту наступного нашого поняття, хочемо відзначити, що правовий інститут являє собою систему відносно самостійних, але взаємопов'язаних правових норм, які регулюють певну групу

однорідних суспільних відносин. Інститути права є невід'ємною частиною цілісної системи права, забезпечуючи її структурну цілісність і функціональність [6].

Кожна галузь права зазвичай включає інститути права як свої окремі структурні підрозділи. Наприклад, у галузі конституційного права можна виділити такі інститути, як інститут громадянства, інститут виборчого права тощо. У галузі цивільного права існують інститути купівлі-продажу, представництва, спадкування, відшкодування шкоди, дарування тощо. У галузі кримінального права виділяються інститути необхідної оборони, крайньої необхідності, затримання особи, яка явно вчинила суспільно небезпечне діяння, та інші. Екологічне право включає інститути права власності на природні ресурси і об'єкти, природокористування, правової охорони природних ресурсів і навколишнього середовища і багато інших [6].

Ці інститути права не лише систематизують правові норми, але й забезпечують їх ефективне застосування в різних сферах суспільного життя. Вони допомагають чітко розмежувати права та обов'язки суб'єктів правовідносин, забезпечуючи тим самим правопорядок і стабільність у суспільстві. Крім того, інститути права сприяють удосконаленню законодавства, враховуючи динамічні зміни в суспільних відносинах і нові виклики, які виникають у процесі розвитку суспільства [6].

Тобто, можна говорити, що правовий інститут є фундаментальною складовою системи права, яка відіграє ключову роль у регулюванні суспільних відносин і забезпеченні правопорядку. Як система взаємопов'язаних правових норм, правовий інститут дозволяє чітко структурувати та впорядкувати правові регулювання певної групи однорідних суспільних відносин.

Важливість правових інститутів у праві і державі полягає у тому, що вони в першу чергу забезпечують систематизацію і впорядкування правових норм, роблячи правову систему більш зрозумілою і доступною для користувачів, включаючи громадян, юристів, суддів та державних службовців. Вони допомагають уникнути хаосу та плутанини у правових відносинах.

Через чітке визначення прав і обов'язків суб'єктів правовідносин, правові інститути сприяють підтримці правопорядку і стабільності в суспільстві. Вони встановлюють правила, яких необхідно дотримуватися, і передбачають механізми відповідальності за їх порушення.

Правові інститути дозволяють правовій системі швидко адаптуватися до змін у суспільних відносинах і нових викликів. Вони можуть бути модифіковані або доповнені новими нормами у відповідь на зміни в економічному, соціальному або політичному середовищі. Багато правових інститутів спеціально спрямовані на захист прав і свобод людини. Наприклад, інститути громадянства, прав власності, спадкування та інші забезпечують реалізацію основоположних прав і свобод, гарантованих Конституцією України та міжнародними договорами.

Правові інститути сприяють розвитку і вдосконаленню законодавства, забезпечуючи його актуальність і відповідність сучасним вимогам. Вони дозволяють виявити прогалини і суперечності у правових нормах, що сприяє їх подальшому поліпшенню.

Тому, можемо говорити, що правові інститути є незамінними елементами правової системи і державного управління. Вони забезпечують ефективність правового регулювання, сприяють стабільності і розвитку суспільства, а також захищають права і свободи громадян. Без чітко структурованих і функціонуючих правових інститутів правова система не змогла б ефективно виконувати свої основні функції.

Перейдемо до розгляду механізму взаємодії громадянського суспільства і правових інститутів. Вважаємо доречним, розглянути дану інтерацію у таких трьох проекціях: громадський контроль та моніторинг, правова просвіта та консультації, співпраця з державними органами.

Громадський контроль і моніторинг, як засіб спостереження і відстеження загальних тенденцій та змін у суспільстві, є необхідною складовою налагодження діалогу між владою і громадянськістю. Проведення громадського моніторингу дозволяє забезпечити своєчасне і публічне реагування органів влади на пропозиції громадян, врахувати громадську думку щодо важливих державних рішень, а також створити ефективний механізм громадського контролю та оцінювання їх діяльності [7].

Основною метою моніторингу є отримання інформації для подальшого її використання. Громадський моніторинг, будучи складовою діяльності громадських організацій, зосереджується на конкретних проблемах і тісно пов'язаний з контролем як специфічним видом діяльності. Отримана інформація має практичне значення і спрямована на: збір даних, пов'язаних із конкретною проблемою; представлення та поширення інформації серед різних типів аудиторії; вжиття заходів для поліпшення ситуації або прийняття відповідних рішень, якщо поліпшення ситуації не входить до компетенції громадської організації [7].

Тому, громадянське суспільство відіграє важливу роль у контролі за дотриманням законів та норм права. Організації громадянського суспільства, здійснюють незалежний моніторинг діяльності державних органів, висвітлюючи випадки порушення прав і свобод громадян. Цей контроль допомагає виявляти корупційні схеми, зловживання владою та інші порушення, що сприяє підвищенню прозорості і підзвітності державних структур.

Моніторинг виборів є одним із ключових механізмів громадського контролю. Громадські організації активно спостерігають за проведенням виборчих кампаній, забезпечуючи їх чесність та прозорість. Вони надають звіти про порушення виборчого законодавства, що сприяє підвищенню довіри громадян до виборчого процесу і легітимності виборчих органів.

Щодо правової просвіти відзначасмо, що правова освіта в Україні є обов'язковим компонентом навчально-виховного процесу у всіх освітніх закладах, а також у закладах підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів. Вона забезпечується шляхом створення умов для відкритості та доступності інформації про діяльність держави та законодавство, систематичного та безперервного поширення знань про державу і право, а також залученням представників юридичної спільноти та їх об'єднань до поширення правових знань. Органи управління та місцевого самоврядування проводять заходи для популяризації правових знань.

Метою правової освіти є розробка комплексу заходів для створення належних умов підвищення загального рівня правової культури та вдосконалення системи правової освіти населення. Це включає набуття громадянами необхідного рівня правових знань, усвідомлення своїх прав і свобод, а також механізмів їх захисту [8].

Правова освіта є ключовим механізмом, що сприяє формуванню правової культури серед громадян, підвищенню їхньої обізнаності щодо своїх прав і обов'язків, а також активному залученню до суспільних процесів. Через систематичну правову освіту громадяни отримують необхідні знання для ефективної взаємодії з правовими інститутами, що є важливим для підтримки та розвитку демократичних процесів у суспільстві. Таким чином, правова освіта виступає важливим інструментом для налагодження діалогу між громадянським суспільством і державними структурами, забезпечуючи ефективну взаємодію та співпрацю в рамках правового поля.

Тому, одним із важливих завдань громадянського суспільства є правова просвіта населення. Організації проводять інформаційні кампанії, семінари та тренінги, спрямовані на підвищення правової обізнаності громадян. Це допомагає людям краще розуміти свої права і обов'язки, а також механізми їх захисту.

Неурядові організації надають безкоштовні юридичні консультації, допомагаючи громадянам захищати свої права в правовому полі. Це особливо важливо для вразливих верств населення, які не мають доступу до платних юридичних послуг. Консультації можуть охоплювати широкий спектр питань – від сімейного права до трудових спорів і захисту прав споживачів.

Для взаємодії органів влади та громадянського суспільства використовуються такі механізми, як консультації з громадськістю, участь у громадських радах, робочих групах, громадські експертизи і моніторинги, громадські слухання, інформаційні запити до органів державної влади тощо [9].

Як зазначає О.В. Турій, основними формами взаємодії між органами влади та організаціями громадянського суспільства є: участь організацій громадянського суспільства у розробці та обговоренні проектів нормативно-правових актів, що стосуються соціально-економічного розвитку держави, інтересів широких верств населення, прав і свобод людини та громадянина; здійснення громадського контролю за діяльністю органів виконавчої влади у вирішенні питань, що мають важливе суспільне значення (через громадський моніторинг підготовки та виконання рішень, експертизу їх ефективності, подання органам виконавчої влади експертних пропозицій); надання організаціями громадянського суспільства соціальних послуг населенню згідно з укладеними з органами державної влади договорами; створення спільних консультативно-дорадчих та експертних органів, рад, комісій і груп для забезпечення врахування громадської думки у формуванні та реалізації державної політики; проведення органами виконавчої влади моніторингу та аналізу громадської думки, забезпечення своєчасного публічного реагування на пропозиції та зауваження громадськості; реалізація спільних проектів інформаційного, аналітично-дослідницького, благодійного та соціального спрямування [10].

Тому, на нашу думку, можна говорити про декілька ключових аспектів такої взаємодії: участь у законодавчому процесі (організації громадянського суспільства (ОГС) повинні мати можливість брати активну участь у розробці та обговоренні проектів нормативно-правових актів. Це забезпечує врахування потреб і інтересів широких верств населення та підвищує рівень легітимності прийнятих рішень. Активна участь громадян у законодавчому процесі сприяє формуванню більш збалансованої та справедливої правової системи); громадський контроль (здійснення громадського контролю за діяльністю органів виконавчої влади є критично важливим для підвищення прозорості та відповідальності влади. ОГС можуть проводити громадський моніторинг, оцінювати ефективність рішень та подавати експертні пропозиції. Це дозволяє своєчасно виявляти та виправляти недоліки в роботі органів влади, а також забезпечує інформованість громадськості про їхню діяльність); надання соціальних послуг (ОГС можуть ефективно надавати соціальні послуги населенню у співпраці з органами державної влади. Це дозволяє краще задовольняти потреби громадян та використовувати ресурси більш раціонально. Укладення договорів між ОГС та органами влади для надання таких послуг сприяє формуванню партнерських відносин та підвищує якість соціальних послуг); консультативно-дорадчі органи (створення спільних консультативно-дорадчих та експертних органів, рад і комісій забезпечує врахування громадської думки у формуванні та реалізації державної політики. Ці органи сприяють розвитку прозорості та демократичності процесу прийняття рішень, а також залучають фахівців з різних галузей для вирішення складних питань); моніторинг і аналіз громадської думки (органи виконавчої влади повинні регулярно проводити моніторинг та аналіз громадської думки, а також своєчасно реагувати на пропозиції та зауваження громадськості. Це допомагає враховувати потреби та інтереси громадян при прийнятті рішень та підвищує рівень довіри до органів влади); спільні проекти (виконання спільних проектів інформаційного, аналітично-дослідницького, благодійного та соціального спрямування сприяє розвитку співпраці між владою та ОГС. Це дозволяє використовувати кращі практики та досвід ОГС для вирішення важливих суспільних проблем, а також підвищує ефективність роботи органів влади).

Висновки. Механізми взаємодії громадянського суспільства і правових інститутів є важливими для розвитку демократії та забезпечення правопорядку. Громадський контроль, правова просвіта, співпраця з державними органами сприяють зміцненню правової системи, підвищенню прозорості і підзвітності влади. Ця взаємодія забезпечує баланс між державою та суспільством, сприяючи розвитку правової культури і захисту прав і свобод громадян.

Зокрема, громадський контроль є важливим механізмом інтеракції між громадянським суспільством і органами державної влади, який сприяє підвищенню прозорості, відповідальності та ефективності діяльності влади. Цей механізм дозволяє громадянам безпосередньо впливати на процеси прийняття рішень, контролювати виконання цих рішень та забезпечувати зворотний зв'язок між владою та суспільством.

Правова просвіта є ключовим механізмом взаємодії між громадянським суспільством і правовими інститутами, який сприяє формуванню правової культури, підвищенню правової обізнаності населення та зміцненню демократичних основ суспільства. Вона забезпечує громадянам знання про їхні права і обов'язки, а також про механізми їх захисту, що є необхідним для ефективної участі у суспільному житті та контролю за діяльністю органів влади.

Взаємодія громадянського суспільства з органами державної влади є ключовим елементом демократичного розвитку та побудови ефективної держави. Вона сприяє підвищенню прозорості, відповідальності та ефективності роботи органів влади, а також забезпечує активну участь громадян в управлінні державою.

Список використаних джерел

1. Тимченко С.М. Громадянське суспільство і права держава в Україні. Запоріжжя: Юридичний ін.-т МВС України, 2002. 193 с.
2. Берченко Г. В. Громадянське суспільство в Україні: конституційні аспекти : монографія. : Юрайт, 2014. 208 с.
3. Корені трави: Громадянське суспільство в Україні: стан та перспективи розвитку / Упоряд. : І.Підлуська та ін. К. : Фонд «Європа XXI», 2003. 288 с.
4. Скрипнюк О. В. Соціальна, правова держава в Україні: проблеми теорії і практики (до 10-річчя незалежності України): монограф. Київ : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2000. 600 с.
5. Кириченко В., Соколенко Ю. Політико-правові аспекти понятійного апарату громадянського суспільства. *Науковий вісник ДДУВС. Спеціальний випуск № 2. До 30-річчя Незалежності України та 25-річчя Конституції України*. 2021. С. 404-409.
6. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник / Пер. з рос. Харків: Консум., 2001. 656 с. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-1639.html/>.
7. Арабаджиев Д. Ю. Громадський моніторинг: структура, функції, завдання. *Політичний менеджмент*. 2012. №4-5. С. 80-88. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/08/arabadzhyev_gromadskyi.pdf.
8. Татаренко Г.В., Татаренко І.В. Правова просвіта населення як елемент правової культури суспільства. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. № 1 (37), 2019. С. 87-94. URL: <file:///C:/Users/%D0%A1%Dnloads/11.pdf>.
9. Існуючі механізми співпраці органів державної влади з організаціями громадянського суспільства в контексті реалізації Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні 2016-2020. К.: Waite, 2016. 280 с. URL: <https://www.osce.org/fi/f/documents/e/d/303331.pdf>.
10. Турій О.В. Окремі аспекти взаємодії організацій громадянського суспільства з органами державної влади як фактор розвитку громадянського суспільства. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. № 8, 2017. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1115>.

References

1. Arabadzhiev, D. Yu. (2012). Hromadskyi monitorynh: struktura, funktzii, zavdannia [Public monitoring: structure, functions, tasks]. *Political management*. Issue 4-5. pp. 80-88. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/08/arabadzhyev_gromadskyi.pdf. [in Ukrainian]
2. Berchenko, H.V. (2014). Hromadianske suspilstvo v Ukraini: konstytutsiini aspekty [Civil society in Ukraine: constitutional aspects]. *Yuright*, 208 p. [in Ukrainian]
3. Isnuiuchi mekhanizmy spivpratsi orhaniv derzhavnoi vlady z orhanizatsiiamy hromadianskoho suspilstva v konteksti realizatsii Natsionalnoi stratehii spriyannia rozvytku hromadianskoho suspilstva v Ukraini 2016-2020 [Existing mechanisms of cooperation between state authorities and civil society organizations in the context of the implementation of the National Strategy for Promoting the Development of Civil Society in Ukraine 2016-2020]. K.: Waite, 2016. 280 p. URL: <https://www.osce.org/fi/f/documents/e/d/303331.pdf>. [in Ukrainian]
4. Kyrychenko, V., Sokolenko, Yu. (2021). Polityko-pravovi aspekty poniatiinoho aparatu hromadianskoho suspilstva [Political and legal aspects of the conceptual apparatus of civil society]. *Scientific Bulletin of the National Academy of Sciences*. Special issue 2. pp. 404-409. [in Ukrainian]
5. Pidluska, I. (Ed.). (2003). Koreni travy: Hromadianske suspilstvo v Ukraini: stan ta perspektyvy rozvytku [Root grasses: Civil society in Ukraine: state and prospects for development]. K.: Foundation «Europe XXI». 288 p. [in Ukrainian]
6. Skakun, O.F. (2001). Teoriia derzhavy i prava [Theory of the state and law]. Kharkiv: Consum, 656 p. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-1639.html/>. [in Ukrainian]
7. Skrypnyuk, O.V. (2000). Sotsialna, pravova derzhava v Ukraini: problemy teorii i praktyky (do 10-richchia nezalezhnosti Ukrainy) [Social, legal state in Ukraine: problems of theory and practice (to the 10th anniversary of Ukraine's independence)]. Kyiv: Institute of State and Law named after V. M. Koretsky National Academy of Sciences of Ukraine, 600 p. [in Ukrainian]
8. Tatarenko, G.V., Tatarenko, I.V. (2019). Legal education of the population as an element of the legal culture of society [Pravova prosvita naseleennia yak element pravovoi kultury suspilstva]. *Actual problems of law: theory and practice*. Issue 1 (37), pp. 87-94. [in Ukrainian]
9. Tymchenko, S.M. (2002). Hromadianske suspilstvo i pravova derzhava v Ukraini [Civil society and the rule of law in Ukraine]. Zaporizhzhia: Legal Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, 193 p. [in Ukrainian]
10. Turii, O.V. (2017). Okremi aspekty vzaiemodii orhanizatsii hromadianskoho suspilstva z orhanamy derzhavnoi vlady yak faktor rozvytku hromadianskoho suspilstva [Separate aspects of the interaction of civil society organizations with state authorities as a factor in the development of civil society. Public administration: improvement and development]. issue 8. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1115>. [in Ukrainian]